

УДК 811.161.2:81'373.611

Р. О. Коца

НАЙДАВНІШІ СЛОВ'ЯНСЬКІ ПРИКМЕТНИКОВІ ПРЕФІКСИ

Коца Р. О. Найдавніші слов'янські прикметникові префікси.

У статті описано префікси, за допомогою яких творилися прикметники в давній руськоукраїнській мові, встановлено їх походження та досліджено зв'язки українських префіксів із праслов'янськими та іншими слов'янськими мовами.

Ключові слова: прикметникові префікси, праслов'янська мова, давня руськоукраїнська мова, походження префіксів.

Коца Р. А. Древнеславянские приставки у прилагательных.

В статье описаны приставки, с помощью которых образовывались прилагательные в древнем русскоукраинском языке, определено их происхождение и исследовано связи украинских приставок с праславянскими и другими славянскими языками.

Ключевые слова: приставки (префиксы) у прилагательных, праславянский язык, древний русскоукраинский язык, происхождение приставок.

Kotsa R. A. Old Slavonic prefixes of adjectives.

Prefixes by which adjectives were created in an Old Ukrainian language are described in the article, the origin and relations of Ukrainian prefixes with Old Slavonic and other Slavonic languages are investigated.

Key words: prefixes of adjectives, Old Slavonic language, Old Ruthenian language, origin of prefixes.

З часу виокремлення вчення про словотвір із морфології в окрему лінгвістичну дисципліну інтерес українських мовознавців до проблем дериватології не вщухає. Пильну увагу дослідники приділяли й питанням історичного словотвору. Перші спроби історичного коментування явищ українського словотворення зробили М. Максимович, О. Огоновський, О. Потебня, у порівняльних граматиках слов'янських мов – В. Вондрак, Ф. Міклошич, в українських граматиках – М. Осадца, Є. Тимченко, О. Синявський та ін. Історичному висвітленню словотворення різних частин мови, зокрема й прикметника, присвячені праці І. Ковалика, С. Самійленка, С. Бевзенка, А. Грищенко, Л. Гумецької, В. Німчука, П. Білоусенка, В. Грещука, Л. Костич та ін. Водночас вивчення словотвірної системи в її історичному розвитку як загалом, так і окремих її складових, неможливе без попереднього дослідження особливостей розвитку окремих афіксів. У статті ми зупинимося на характеристиці префіксальної системи прикметника, адже саме префіксація була і залишається найпродуктивнішим способом творення прикметників в українській мові.

Метою нашої роботи є опис префіксів, за допомогою яких творилися прикметники в давній руськоукраїнській мові. При цьому основна увага буде приділена встановленню походження префіксів та дослідженню їх зв'язків із праслов'янською та іншими слов'янськими мовами.

Перш за все зазначимо, що в мовознавстві існують різні погляди на існування префіксів у праслов'янській період. Зокрема А. Мейє вважає, що спільноіндоєвропейська мова, як і спільнослов'янська (праслов'янська), не знала префіксації [5, с. 314]. На думку В. Горпинича, на ранньому етапі праслов'янської епохи префікси вже були [2, с. 44]. Такої думки дотримується також і Н. Романова: «префіксація виникла в глибокій праслов'янській давнині, а може й раніше, оскільки давні префікси є спільними для слов'янських і балтійських мов» [1, с. 178]. Досліджуючи словниковий матеріал пізнішої доби, ми зробили висновок, що префікси виникли задовго до виокремлення слов'янських мов в окремі самостійні мови.

Найдавніші префікси, що вживалися для творення прикметників, були характерними і для іменників. До них відносять **ǫ-*, **sǫ-*, **pa-*, **pra-*. В. Горпинич до цієї групи включає також префікс **ka-*, який згодом повністю втратив своє значення і злився з коренем (укр. *кадіб*, *каліка*, рос. *калека*,

польськ. *kaleka*) [2, с. 45]. На думку дослідника, найдавніші іменні префікси мали такі особливості: 1) виникли в праслов'янський (ранній) період; усі інші виникли пізніше – у конкретних слов'янських мовах; 2) мали деяку продуктивність; 3) були наголошені; 4) упродовж своєї історії втрачали продуктивність, витіснялися уживанішими (*із-, под-, от-, при-*) [2, с. 44].

Названі префікси у прикметників мали такі самі значення, що й в іменників. Так, праслов'янський префікс **ра-* походив з іє. **rō-* і вживався переважно в іменних утвореннях. При цьому він передавав такі значення:

- 1) схожий на предмет, названий твірним словом;
- 2) вторинний стосовно предмета, названого твірним словом [2, с. 45].

Крім цього, як зазначає Ф. Копечний, **ра-* виступав показником ступеня вияву ознаки, а саме передавав «малу міру» [11, с. 160]. Наприклад: **ravodokъ, *ragroza*.

Префікс **о-* / **у-* / **оу-* мав значення «крайня частина предмета чи простору, названого твірним словом» [2, с. 45].

Кількість прикметників із цими префіксами була невелика. Одиначними є утворення **otъlъ, *ubogъ*; з префіксом **ра-* прикметники, спільні для кількох слов'янських мов, не збереглися [1, с. 178].

Давні іменні префікси **o-, *ра-* втратили продуктивність у всіх слов'янських мовах і в українській зокрема. В XI – XIII ст. трапляються тільки поодинокі випадки вживання прикметників із цими префіксами, наприклад: *навечерънии* «який відноситься до вечірнього богослужіння» – по *навечерънии молитвѣ* (XII, СДРЯ VI, 334), *пагоубънии* «згубний» – *посланата пагубната рана* (під 1019, ЛЛ, 49 зв.).

Численнішими були імена, зокрема й прикметники, з префіксами **пра-, *s o-: *prastarъ, *pradavъnъ, *s ožьltъ* і под. [11, с. 170].

Префікс **пра-* передавав: 1) ступінь давньої спорідненості; 2) давність, споконвічність; 3) значення «первісний, першозапочаткований, первинний» [11, с. 170; 38, с. 45]. При цьому він, як зазначає Т. Лукінова, завжди поширював прикметник. Не змінилися названі функції і в пізніший час: *прародительный* (Срезн. II, 1765).

Префікс **so-* / **son-* мав такі значення: 1) неповний вияв змісту поняття, названого коренем або, за визначенням Ф. Копечного, демінутивне значення, наприклад: *s ožьlъnъ* – лат. *subalbus* – укр. білуватий; *s ugluh* – чеськ. *nahluchlý* [11, с. 240]; 2) зближення, близькість [2, с. 45].

Н. Романова серед давніх утворень на **s o-* виділяє дві групи: відад'єктивні типу **s ožьlъ, *s ožьostъ, *s ožьelenъ* та ін., які, очевидно, мали значення «білуватий», «густуватий» і «зеленуватий», і відіменникові, зокрема типу **s ožьorsa* (укр. *супороса*, серб., хорв. *супрасна*, н.-луж. *suprosna*), **s ožьagna* (укр. *суягна*, серб., хорв. *сујагна*) [1, с. 178]. У багатьох словах на **so-* / **son-* у процесі розвитку мови сталося спрощення, а названий префікс сьогодні виділяється в них лише на етимологічному рівні, наприклад, *сумнів, сусід* тощо.

Давній праслов'янський іменний префікс **sϕ* найбільш живим із східнослов'янських мов виявився в українській [1, с. 194], закономірно розвинувшись у *су-*. В опрацьованих пам'ятках XI – XIII ст. зустрічається одне таке похідне: *супротивного диявола* (XII, ПВЛ, 44 зв.), *и мнѣ помози Г(сд)и на супротивнаго врага* (XII, ПВЛ, 41). Більшість давніх прикметників із префіксами **ϕ*, **sϕ*, **pra-* утворено саме як префіксальні, без супроводжуючого ускладнення суфіксами [1, с. 178].

Крім префіксів, названих вище, у творенні слів брали участь також власне прикметникові префікси. До них належать *пре-*, *на-*, *надъ-*, *не-*, *по-*, *при-*. Розглянемо їх детальніше.

Префікс *пре-* є продовженням праслов'янського **per-* [11, с. 164]. Найбільшого поширення, на думку Т. Лукінової, він набув у південнослов'янських мовах. Свідченням цього є, зокрема, те, що утворення з ним широко представлені у старослов'янській мові (*прѣблагъ*, *прѣбогатъ*, *прѣвеликъ*) [1, с. 194]. Саме зі старослов'янської цей префікс був засвоєний давньою руськоукраїнською мовою й у цій формі (на східнослов'янському ґрунті йому повинен був би відповідати префікс *пере-*) залишився живим в українській, білоруській і російській мовах.

Префікс *пре-*, поєднуючись із прикметниками, вживався для творення форм надмірного ступеня інтенсивності ознаки [8, с. 208], передачі високої міри ознаки [3, с. 178], тобто виступав «посилювачем» [11, с. 167]. Такі похідні дуже часто вживалися як епітети при назвах Бога, Богородиці та пов'язаних з ними реалій: *пресвятаго Слова* (XII, МП, 85), *Бѣ милостивъ и премл(с)твъ* (79 зв.). Використання прикметника з префіксом *пре-* при назвах істот, як правило, служило для підкреслення якихось надзвичайних рис особи, вираження похвали чи навпаки засудження. Наприклад: *премудрааго Соломона* (к. XI-п. XII, Ск. БГ, 39), *Филя презгордый* (XIII, ЛГВ, 84). Епітет-прикметник із префіксом *пре-* при іменниках, які були назвами неістот, служив для підкреслення незвичайних, особливих рис предметів, явищ тощо: *созда же церковь превелику, прелѣну* (122).

Префікс *пре-* міг виражати не тільки ступінь вияву самої ознаки, але й міру вияву цієї ознаки, її кількість. Це відбувалося в тих випадках, коли префікс приєднувався до якісних прикметників, що передавали кількісні величини: *видѣхъ змиа зѣло прѣвелика* (XI-XII, Син. П., 91), *и глоубиноу прѣм'ногоу копавъши* (149), *слъзы вѣиноу прѣм'ногы изливаѣщи* (92).

Цей тип словотворення залишається продуктивним у всіх слов'янських мовах: хорв. *prelijer*, пол. *przepiękny*.

Праслов'янський префікс **na-*, крім конфіксального, брав участь також у власне префіксальному творенні прикметників. Проте кількість таких похідних була невелика: **naporzdbъnjъ* (ЭССЯ, Вип. 22, 225) «даремний»; **naprěs(k)ъnjъ* / **naprěskъjъ* (230) «швидкий, раптовий», серб.,

хорв. *напрѣсно*; *naprobosъnъ (232) «який одягається на босу ногу», рос. діал. *напробосни*.

У мові давніх слов'ян префікс **na-* міг вказувати на ступінь вияву ознаки. Як правило, він виражав послаблений ступінь якості [10, Вип. 21, с. 203] або, як зазначає Ф. Копечний, виражав демінутивне значення [11, с. 121]. Така словотворча модель і сьогодні залишається продуктивною у сербській, хорватській та чеській мовах: **nagorъkъ(jъ)* (ЕССЯ, Вип. 22, 54) «гіркуватий», серб., хорв. *nagorak*, ст.ч. *nahořký*; **naslěpъ(jъ)* (ЕССЯ, Вип. 23, 56) «сліпуватий», серб., хорв. *naslijep*, ч. *naslepy*; **nazelenъ(jъ)* (ЕССЯ, Вип. 24, 64) «зеленуватий», серб., хорв. *nazelen*, ч. *nazelený*; **nažьltъ(jъ)* (ЕССЯ, Вип. 24, 91) «жовтуватий», серб., хорв. *нажум*, ч. *nažlutý*. Рідше префікс **na-* виступав посилювачем ступеня вияву ознаки: *nagrozъnъjъ (ЕССЯ, Вип. 22, 56) «дуже грізний», *nasyтъ (ЕССЯ, Вип. 23, 121) «дуже ситий», *natoгъjъ (ЕССЯ, Вип. 23, 165) «дуже тугий», рос. діал. *натугий*. На думку Ф. Копечного, «посилювач» **na-* виник з *na-i (сучасне *най-*) і є його скороченою формою [11, с. 121].

Серед префіксальних прикметників давньої руськоукраїнської мови у пам'ятках XI – XIII ст. виявлений прикметник *назельный* (Срезн. II, 285) «зеленуватий» – праслов'янського походження **nazelenъ(jъ)* (ЕССЯ, Вип. 24, 64). Одиначний випадок фіксації такого похідного свідчить про те, що праслов'янська лексика була складовою частиною давньої руськоукраїнської лексики, але не є доказом того, що в XI – XIII ст. префікс *на-* міг служити для творення нових прикметників зі значенням слабого ступеня вияву ознаки.

Праслов'янський префікс **po-*, поєднуючись з якісними прикметниками, міг вказувати на більшу чи меншу міру ознаки. На думку Ф. Копечного, у давніші часи більше виявлялася функція зменшеності [11, с. 187], тобто словотвірне значення таких похідних дорівнювало сполученню прикметника з прислівником *трохи*. Наприклад: *romalъ «трохи малий, малуватий». Така словотворча модель і сьогодні залишається, хоч і непродуктивною, у сучасній українській мові. Наприклад: *старий* → *постарий* («підстаркуватий»), де префікс *по-* виступає посилювачем помірного ступеня вияву ознаки. Водночас, у сучасній хорватській, а також сербській та словенській мовах, названий префікс виконує протилежну функцію – вказує на більшу міру вияву ознаки: хорв. *rovelik*, серб. *повеликии*, словен. *rovelykuu* означає «досить великий» (НІР). У давній руськоукраїнській період цей тип не набув поширення, а в пам'ятках XI–XIII ст. подібні похідні не виявлені.

Префікс *при-* є продовженням праслов'янського **pri-* < *prei, що походить з іє. **par(ei)* > *prei [4, Т. 4, с. 568]. Основною його функцією була передача ступеня вияву ознаки, а саме «виразник неповноти вияву ознаки» [8, с. 249], «трохи зменшеної ознаки» [6, с. 29], «неповної міри ознаки» [3, с. 178]. Тому похідні цього типу Ф. Копечний називає

демінутивними [11, с. 214]. На його думку, значення демінутивності префікс *при-* починає передавати вже на архаїчних стадіях розвитку слов'янських мов, наприклад словен. *pribel*, *pričrn*, *prisladek*, серб., хорв. *prilūd*, польськ. *przydlugi*, слов. *prihrubý* [11, с. 214]. Однак Ф. Міклошич, аналізуючи пам'ятки церковнослов'янської мови, зазначає, що у старих текстах функція демінутивності ніде чітко не проявляється, а слова типу **prialčьnъ*, **pristrašьnъ* мовознавець пояснює як «той, що є при голоді»; «той, при якому є страх; з якого йде страх» [11, с. 214]. Наприклад: *и бы(с) ѿко приоужастень и въ сумнени и в радости и въ дерзновѣньи къ Бѹ* (Срезн. II, 1486); *прибѣдъными* – «*приносящій бѣду*» (Срезн. II, 1381).

З часом у деяких слов'янських мовах (зокрема словацькій, польській) префікс *при-* починає виступати показником більшої міри вияву ознаки, або, за визначенням Ф. Копечного, виконує не демінутивну, а аугментативну функцію [11, с. 214]. Причому в польській мові це значення виступає спорадично, наприклад *przydalej* означає і «трохи далеко», і «занадто далеко», а у словацькій мові має регулярний характер. Так, *prihrubý*, *prihlupý* означає «*priliš hrubý*, *hloupý*» – «занадто грубий, занадто глупий» [11, с. 214].

Префікс **nadъ-* – це похідне утворення від **na-*, яке зазнало поширення елементом **-dъ* ще в праслов'янській мові [7, с. 36]. Про секундарність і пізніше походження префікса **nadъ-*, порівняно з **na-*, на думку Ф. Копечного, свідчить те, що не існують старі іменні типи з довгим голосним *á*; порівняймо **na-* і **ná-* [11, с. 127]. Посилення **na-* елементом **-dъ* відбувалося, скоріш за все, під впливом **podъ* [4, Т. 4, с. 23]. Елемент **-dъ* в обох випадках походив від іє. **dhē-* «ставити, дівати» [4, Т.4, с. 23; 11, с. 127]. Зіставлення цього елемента з *-d-* в латинських *sed-*, *grōd-*, *red-*, на думку М. Фасмера, викликає сумнів [9, Т. 3, С. 37]. Ф. Копечний це припущення також вважає малоправдоподібним. На його думку, проти цього свідчить, зокрема, те, що **nadъ*, **podъ*, **prědъ* / **predъ* мають постійне кінцеве *-ъ*, а латинські мають там *-d* [11, с. 128].

У праслов'янській мові цей префікс, як правило, брав участь у префіксально-суфіксальному творенні прикметників разом із суфіксом *-ьнъ-* [1, с. 179]. У пам'ятках давньої української мови ми виявили випадки вживання *надъ-* і як самостійного словотворчого елемента. Поєднуючись із відносними прикметниками, *надъ-* надавав їм значення «такий, що перевищує ознаку, названу твірним словом» і в цих випадках був синонімічним до префікса *не-*, наприклад: *надѣтварьными* (Срезн. II, 283) «нетваринний». Цей тип є продуктивним і нині: *надлюдський* «який перевищує звичайні людські якості», пол. *nadludzki*, хорв. *nadljudski*.

Якщо твірним словом виступав якісний прикметник, зокрема на позначення кольору, то префікс *надъ-* виступав як показник надмірного ступеня вияву ознаки: *надѣрумъными* (Срезн. II, 283), *надѣрусъми* (Срезн. II, 283). Значення таких похідних можна передати через

сполучення прикметника з прислівником *дуже*, відповіно «дуже рум'яний», «дуже русий». В українській мові цей словотвірний тип набув поширення досить пізно (XX ст.), але сьогодні є продуктивним способом творення прикметників: *надвеликий* (СУМ V, 63) «який значно перевищує межу, норму чого-небудь», *надвисокий* (63) «який значно перевищує ступінь якої-небудь якості, стану та ін.», *наддовгий* (65) «довший від звичайного», *надтвердий* (СУМ V, 80) «який має дуже велику твердість».

Кількість похідних прикметників у праслов'янській мові зростала також за рахунок утворень, що виникали зі сполучень прикметника з препозитивною часткою **ne-*: **nečestъnъjъ* (ЭССЯ, Вип. 24, 105) «нешасний», **nečistъjъ* (204) «нечистий», **nečъstъnъjъ* (113) «нечесний», **nedavъnъjъ* (115) «недавній», **nedobrъjъ* (118) «недобрий», **nemalъjъ* (152) «немалий», **nemilostivъjъ* (154) «немилостивий», **nepravъjъ* (208) «неправий», **nevěčъnъjъ* (ЭССЯ, Вип. 25, 65) «невічний», **nezъlъjъ* (92) «незлий» та ін.

Переважна більшість прикметників із префіксом **ne-* мали відповідні прикметники без цього префікса і були антонімами до них. Отже, основна функція префікса **ne-* – це заперечення ознаки, вираженої твірною основою. Цей тип словотворення повністю успадкувала й розвинула давня руськоукраїнська мова: *немоудрыи* (СДРЯ V, 303), *и створи пиръ немалъ* (під 1199, ЛІ, 243 зв.), *бояръ не свѣрныхъ* (XIII, ЛГВ, 90), *ты не лѣнливъ буди омыти ихъ* (XII, СДРЯ V, 296) та ін., а також усі сучасні слов'янські мови: слов. *nedobrý*, *perekný*, пол. *niezwyyczajny*, *niecenzuralny*, хорв. *nedaleki* та ін.

Отже, префіксація як спосіб словотворення виникла ще у праслов'янський період, а префіксальні системи сучасних слов'янських мов є закономірним її продовженням.

Найдавніші префікси були спільними для прикметників та іменників. До них належать **ŕ-*, **sŕ-*, **pa-*, **pra-*. В українській мові XI – XIII ст. трапляються лише поодинокі випадки їх вживання для творення прикметників, а протягом подальших століть вони повністю втрачають свою продуктивність.

Найбільшого розвитку набули праслов'янські префікси **per-* (*npe-*) та **ne-* (*ne-*), які відзначалися високою словотворчою активністю у всіх слов'янських мовах протягом XI – XX ст. Інші форманти характеризуються неоднаковою активністю в різних мовах. Так, **na-* в українській мові, поступово втрачаючи продуктивність, на початку XX ст. повністю виходить з ужитку, водночас ця словотворча модель і сьогодні залишається продуктивною в сербській, хорватській та чеській мовах. Префікс **pri-* в українській мові найбільшого поширення набув у XVII – XX ст., а в сучасній мові використовується тільки як реліктовий спосіб творення прикметників і вживається переважно в діалектах; натомість у словенській, сербській, хорватській, польській, чеській та словацькій

мовах він відзначається продуктивністю та поширеністю і нині. Префікс **po-*, який зовсім не зустрічається в XI–XIII ст., у староукраїнській мові відновлює свої праслов'янські функції і сьогодні активно використовується для творення прикметників, як в українській, так і в інших слов'янських мовах. Невисокою продуктивністю в усі періоди відзначається префіксальний тип із *над-*.

Література

1. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / [наук. ред. О. Мельничук]. – К. : Наукова думка, 1966. – 588 с.
2. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : [навч. посібник] / В. О. Горпинич. – К. : Вища школа, 1999. – 207 с.
3. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові / А. П. Грищенко. – К. : Наукова думка, 1978. – 207 с.
4. Етимологічний словник української мови : у 7-и т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; [гол. ред. О. С. Мельничук]. – К. : Наукова думка, 1982–2003. – Т. 1–5.
5. Мейє А. Общеславянский язык / [науч. ред. С. Б. Бернштейн; пер. с фр. П. С. Кузнецова]. – М. : Прогресс, 2000. – 492 с.
6. Русанівський В. М. Історія української літературної мови / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2002. – 424 с.
7. Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови / С. П. Самійленко. – Ч. I. – К. : Рад. школа, 1964. – 234 с.
8. Сучасна українська літературна мова : Морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1969. – 583 с.
9. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / [ред. Улуханов И. С.; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева]. – М. : Прогресс, 1986–1987. – Т. 1–4.
10. Этимологический словарь славянских языков : Праславянский лексический фонд / [под ред. О. Н. Трубачева]. – М. : Наука, 1974–2007. – Вып. 1–33.
11. Кореčny F. Předložky. Koncové partikule / F. Kореčny // Etymologický slovník slovanských jazyků: slova gramatická a jména. – Praha, 1973. – Sv. 1.

Список використаних джерел

- ЛГВ – Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / [за ред. чл.-кор. НАН України М. Ф. Котляра]. – К. : Наукова думка, 2002. – 400 с., іл.
- ЛІ – Іпатьевская летопись : 2-е изд. / [под ред. А. А. Шахматова] // Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). – Т. 2. – СПб., 1908. – XVI с. – 938 стлб. – 87 с.
- ЛЛ – Лаврентьевская летопись : 2-е изд. / [под ред. И. Ф. Карского] // Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). – Т. 1. – Ленинград, 1926–1928. – VIII с. – 579 стлб.
- МП – «Поучени~е» В. Мономаха, поч. XII ст. // Полное собрание русских летописей. Лаврентьевская и Троицкая летописи. – СПб., 1846. Т. 1. – С. 100–107.
- ПВЛ – Повесть временных лет // ПСРЛ. – Т. 2. Ипатьевская летопись. – СПб., 1908. – Стлб. 1–21.
- СДРЯ – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) / [гл. ред. чл.-кор. АН СССР Р. И. Аванесов]. – М. : Рус. язык, 1988–1991. – Т. 1–4.
- СУМ – Словник української мови : в 11-и т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
- Син. П. – Синайський патерик / [изд. подгот. В. С. Гольшенко, В. Ф. Дубровина]. – М. : Наука, 1967. – 401 с.
- Ск. БГ – Княжеское житие. Сказание о Борисе и Глебе // Древняя русская литература : [хрестоматия] / [сост. Н. И. Прокофьев]. – М. : Наука, 1980. – С. 37–44.
- Срезн. – Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка : у 3-х т. / И. И. Срезневский. – СПб., 1893–1912.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков : Праславянский лексический фонд / [под ред. О. Н. Трубачева]. – М. : Наука, 1974–2008. – Вып. 1–34.
- НЈР – Hrvatski jezični portal [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hjp.srce.hr>.